

Н. Г. Метеленко,
к. е. н., доцент, Запорізький національний університет

СКЛАДОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ РИНКОВОЇ СИСТЕМИ

Обґрунтовано складові концепції підприємництва в умовах функціонування ринкової економічної системи та визначено умови успішної діяльності підприємств підприємницького типу. Сформульовано принципи сучасної ринкової економічної системи, в умовах якої формується внутрішній господарський механізм ефективного функціонування промислових підприємств.

Compound concepts of business in conditions of functioning of market economic system has been proved and conditions of successful activity of the enterprises of enterprise type has been determined. Principles of modern market economic system in which conditions formed an internal economic mechanism of effective functioning of the industrial enterprises has been formulated.

ВСТУП

Ринкові економічні системи функціонують на підставі певних принципів і мають відповідні інститути. На думку львівських учених З. Ватаманюка, С. Панчишина та ін., основними принципами організації ринкових економічних систем є приватна власність; ціновий механізм розв'язання головних проблем економічної організації; свобода підприємництва й вибору; особиста зацікавленість як основний мотив економічної поведінки; конкуренція; обмежена роль уряду у господарському житті [1, с. 57]. Головна особливість ринкових економічних систем, на думку Дж. Сакса та О. Пивоварського [2, с. 31], полягає у самій суті економічного ладу: що виробляється і у чий інтерес (за ринкової економіки вона більше тяжіє до виробництва споживчих товарів та послуг і набагато менше — до важкої промисловості).

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідження автора спрямоване на обґрунтування складових концепцій підприємництва в умовах функціонування сучасної ринкової економічної системи, а також на багатокритеріальну оцінку підприємств прирістного та підприємницького типів з метою формулювання принципів сучасної ринкової економічної системи, в умовах якої формується внутрішній господарський механізм ефективного функціонування промислового підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Підприємництво — це самостійна діяльність громадян та їх об'єднань, яка здійснюється під свою майнову відповідальність і на свій ризик для отримання прибутку [6, с. 404]. Підприємництво означає пошук нових сфер націоналізації та вигідного вкладення ресурсів, здійснення нових комбінацій у виробництві, просування на нові ринки, створення нових продуктів, обґрунтований ризик.

Сформулюємо декілька аспектів концепції підприємництва. Суспільно спрямований аспект полягає у тому, що підприємець виконує певну суспільну функцію участі у створенні продукції, здійснює це з певними перевагами і користю для суспільства, вирішуючи проблему дефіциту і стабілізації економічного стану держави. Тобто діяльність підприємця пов'язана з вивченням потреб суспільства і їх задоволенням. З іншого боку, кожна підприємницька структура зміцнює свої конкурентні позиції незалежно від форми власності, а також країни в цілому на світовому ринку. З точки зору особистих інтересів, діяльність підприємця зводиться до отримання максимального прибутку, тобто щоб задоволення потреб відбулося з меншими витратами на використання усіх видів ресурсів.

Мотиваційний аспект підприємництва полягає у його мотиваційній орієнтації. Одним з фундаментальних факторів діючої економічної системи є наявність необмежених потреб суспільства в цілому та індивідуальних потреб людей. Потреби та бажання людей їх задовольнити з метою отримання певної споживчої вигоди стають головним мотиваційним чинником підприємницької поведінки. Головною мотивацією підприємницької поведінки суб'єкта підприємницької діяльності є одержання максимально можливого доходу, достатнього для забезпечення фінансування певної частки своїх необмежених потреб. Саме з моменту усвідомлення цього факту починається пошук незадоволених потреб суспільства або людей і методів та способів їх задоволення шляхом створення нового продукту. Тобто відбувається пошук підприємницької ідеї. Мотивація спрямовує суб'єкта підприємницької діяльності на творчу активність у певній сфері (наукова, виробнича, комерційна тощо). Оцінка нової ідеї складається з аналізу факторів, які викликали появу певної потреби. Це можуть бути фактори, пов'язані із прогресом техніки і технології, зміною попиту споживачів, державною політикою, діями конкурентів тощо. Від цього дослідження залежать розмір частки ринку, період життєвого циклу нового продукту, ступінь ризику, прогнозування доходів суб'єкта підприємницької діяльності, обсяг вкладеного капіталу. У свою чергу, обсяг вкладеного капіталу є підґрунтям для прогнозування обсягів продажу, можливого розширення та диверсифікації діяльності підприємства тощо.

Таблиця 1. Багатокритеріальна оцінка підприємств прирідного та підприємницького типу

№ з/р	Критерій порівняння	Основні характеристики підприємства	
		Прирідного типу	Підприємницького типу
1	2	3	4
1.	Головна мета діяльності підприємства	Максимізація прибутку у існуючих умовах функціонування підприємства, від досягнутого рівня	Прагнення до зростання потенційних можливостей росту прибутковості на основі впровадження інноваційних технологій у виробництві та управлінні
2.	Шляхи досягнення цілей підприємства	Використання досвіду минулих років та екстраполяція результатів минулих років на сучасні умови діяльності підприємства	Використання досвіду минулих років, оцінка потенційних можливостей підприємства щодо зростання прибутку шляхом більш ефективного використання його потенціалу з метою підвищення якості виробництва та управління
3.	Інформаційне забезпечення управління	Внутрішня інформація про хід та результати діяльності та зовнішня інформація про довгострокові плани	Внутрішня інформація про потенційні можливості щодо покращення результатів за умов підвищення якості управління, зовнішня інформація про потенційні можливості з урахуванням факторів мінливого зовнішнього середовища та спроможності впливу на них
4.	Характер завдань, що вирішуються з метою досягнення цілей підприємства	Періодично повторюються, навіть якщо умови внутрішні протиріччя	Оновлюються постійно, враховуючи моніторинг змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства; мають системний характер, що дозволяє досягати цілей, використовуючи усі потенційні можливості підприємства
5.	Ризики, що супроводжують господарську діяльність	Мінімізація ризиків на основі досвіду минулих років	Прагнення до оптимізації між двома критеріями „ризик – доходність”, використовуючи потенційні можливості підприємства, інноваційні технології в управлінні
6.	Динамізм в управлінні	Відсутній тому, що використовуються стандартні підходи до управління	Високий динамізм в управлінні, який забезпечується новітніми технологіями, що передбачають, поряд з іншим, переконання людей у необхідності змін у системі управління. Управління має цільову орієнтацію
7.	Система мотивації	Мотивація на основі принципів стабільності та ефективності	Мотивація, яка передбачає спонування до високоєфективної праці в умовах творчого розвитку людини, створення умов для росту його кваліфікаційного рівня і на цій основі кар'єрного росту. Динамічні мотивуючі фактори, які змінюються разом зі змінами у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства
8.	Зворотній зв'язок із зовнішнім середовищем	Реакція постфактум, тобто відсутність оперативного реагування на зміни у зовнішньому середовищі, що порушує закономірність комунікативності відкритої системи, якою є підприємство	Постійний зворотній зв'язок, який забезпечує динамізм в управлінні, спроможність системи адаптуватись до умов мінливого зовнішнього середовища. Це є передумовою інтегративності системи, тобто її цілісності
9.	Організаційна структура управління	Стабільна, наявність „слабких” зв'язків, не здатна до мобільного реагування на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі, постійність складу та змісту функцій управління	Гнучка структура, постійний моніторинг обсягу робіт з управління підприємством, що підвищує здатність системи повертатись у стан рівноваги, тобто враховувати закономірність самоорганізації. Формування структурованої послідовності дій у вигляді системно-замкнутого процесу на певних рівнях управління, що дозволяє використовувати системний підхід в управлінні
10.	Варіативність прийняття управлінських рішень	Авторитарний стиль управління та прийняття рішень	Наявність альтернативних варіантів прийняття управлінських рішень. Ефективність рішення залежить від професіоналізму, достатньої інформованості, використання інноваційних та інформаційних технологій. Охоплення процесом широкого кола зацікавлених та творчих осіб, яких об'єднує досягнення головної мети – стійкий довгостроковий економічний розвиток підприємства. Спроможність до передбачення проблем та їх своєчасного усунення

підприємець обирає вільно за умов виконання наступного: відповідності форми організації підприємництва чинному законодавству; змісту обраної підприємницької діяльності; наявності чи відсутності достатнього обсягу капіталу для реалізації підприємницької ідеї тощо. Підприємницька діяльність здійснюється через певні організаційні структури — підприємства. Організаційна структура управління є одним із головних параметрів підприємства, оскільки характеризує технології управління виробничими процесами і людьми, процеси прийняття рішень, розв'язання конфліктних ситуацій тощо. Організаційна структура управління, це внутрішній устрій будь-якої виробничо-господарської системи, тобто спосіб організації елементів у систему, сукупність стійких зв'язків і відносин між ними. Організаційна структура управління є не лише основою існування кількісно визначеної системи управління, але й формою, у рамках якої відбуваються зміни, формуються передумови для переходу системи в цілому у новий рівень. Водночас організаційна структура управління є найбільш консервативним елементом системи управління що позначено наступним: її зміни стосуються інтересів цілих колективів, з одного боку, та об'єктивними вимогами збереження стійкості системи — з іншого боку.

Важливим у організаційному аспекті підприємницької діяльності є ресурсозабезпечення реалізації підприємницької ідеї. Оскільки на цьому етапі суб'єкт підприємницької діяльності найчастіше обмежений з фінансової токи зору, він поводить з позиції вибору доцільних форм матеріально-технічного забезпечення ресурсами: залучення у тимчасове користування (лізинг), придбання у власність (за рахунок власних коштів або залучених на різних умовах). Критерієм

Організаційний аспект підприємництва полягає у виборі виду підприємства та його організаційно-правової форми. Основними видами підприємницької діяльності є наступні: виробничо-збутова, торговельно-посередницька, консультаційна, інноваційна, інжинірингова, патентно-ліцензійна, фінансова та ін. [6, с. 405]. Підприємництво здійснюється у певних організаційно-правових формах, які

доцільності вибору виступає рівень підприємницького ризику з точки зору ймовірності отримання прибутку та окупності вкладеного капіталу у ту чи іншу форму ресурсозабезпечення. Рівень підприємницького ризику буде формуватись під впливом комерційних, партнерських, організаційних, фінансових, юридичних, законодавчих та інших чинників. Важливим в організаційному аспекті є аналітич-

на складова. Оцінка нової ідеї складається з аналізу факторів, вплив яких спонукає до появи певної потреби у виробництві продукту (прогрес техніки і технології, зміна попиту споживачів, зміна державної політики, дії конкурентів тощо); прогнозування тривалості періоду стабільного та зростаючого попиту на ринку на новий продукт; оцінки підприємницького ризику і прогнозування ймовірних доходів; аналізу переваг нового продукту над продуктом конкурентів, що визначає ступінь відповідальності ідеї до цілей, знань, умінь та навичок суб'єкта підприємницької діяльності.

Управлінський аспект підприємництва полягає у виборі методів та форм здійснення виробничої, комерційної та управлінської діяльності. Виробнича підприємницька діяльність спрямована на створення нового продукту, готового до реалізації на ринку продукції. Саме ця складова управлінського аспекту підприємництва відповідає за забезпечення рівня якості готового продукту, закладеного у підприємницькій ідеї, з точки зору відповідності виробничих процесів виготовлення продукції до вимог техніко-технологічних стандартів та норм. Якість виготовленої продукції — це сукупність її споживчих властивостей, які задовольняють відповідні потреби ринку взагалі та окремих споживачів зокрема. За умов відповідності виробничої складової настає час комерційної діяльності, яка включає два етапи — безпосередньо продаж готової продукції та оцінку фінансових результатів.

Управлінська діяльність супроводжує обидві складові управлінського аспекту та її зусилля націлені на врахування можливості виникнення певних ризиків та впровадження заходів спрямованих на їх мінімізацію. Саме така взаємодія складових управлінського аспекту комерційної діяльності створює джерело фінансування задоволення потреб підприємця на шляху реалізації його підприємницької ідеї. Поява нових підприємницьких ідей (інноваційна спрямованість розвитку підприємництва) потребує додаткових фінансових ресурсів, що мотивує підприємство до удосконалення підприємницької поведінки.

Таким чином, автором сформульовано та обгрунтовано складові концепції підприємництва, на базі яких формується внутрішній господарський механізм ефективного функціонування промислових підприємств.

Підприємницький стиль поведіння є діаметрально протилежним широковідомому прирідному стилю. Автором доповнено критеріальні ознаки та поглиблено характеристику підприємств прирідного та підприємницького типу, що наведена у табл. 1. Визначальною особливістю підприємств підприємницького типу є здатність змінювати зовнішнє середовище, створювати нові робочі місця, реагувати на зміни у внутрішньому середовищі підприємства тощо. Це особливий вид господарської діяльності, яка ґрунтується на організаційно-господарському новаторстві, заснованому на використанні нових можливостей. Невід'ємним компонентом підприємництва є персональна економічна, а не колективна адміністративна, відповідальність за результати роботи. Підприємство є несумісним з втратами, некомпетентністю, крадіжками на робочому місці, які притаманні колективному господарюванню.

Основними принципами підприємництва є наступні: адаптація до змін у зовнішньому середовищі; визначення місії та стратегічних цілей розвитку підприємства; використання усіх потенційних можливостей підприємства з метою прийняття обгрунтованих, виражених управлінських рішень; підвищення якості виробництва та управління; вплив на результати шляхом попереднього визначення можливих ознак проблеми з метою її своєчасного усунення.

Однак підприємницькі здібності властиві лише 5—7% працездатного населення країни. Підприємницька здібність направлена на виготовлення матеріальних благ та надання послуг та відноситься до факторів виробництва. Ця діяльність людини пов'язана з умінням координувати і комбінувати усі інші фактори виробництва з метою організації різних форм бізнесу, впровадження новітніх технологій, випуску нових видів продукції тощо. Підприємець завжди самостійний товаровиробник, або той, хто надає послуги. Підприємець сам відповідає за кінцевий результат своєї роботи.

Для того щоб підприємства підприємницького типу мали змогу успішно здійснювати свою діяльність, необхідним є виконання наступних умов:

- державна економічна та соціальна політика повинна бути стабільною на спрямована на підтримку підприємства;

- у суспільстві повинно бути позитивним бачення самого процесу підприємництва та існувати позитивне відношення до підприємців;

- державна політика повинна забезпечувати дійовий механізм стимулювання підприємницької активності (державна фінансова підтримка, створення пільгового податкового режиму тощо);

- забезпечення захисту інтелектуальної власності підприємців;

- формування інфраструктури підтримки підприємства у межах діючого правового поля;

- інформатизація підприємства, тобто достатнє інформаційне забезпечення підприємницької діяльності;

- регулювання підприємницької діяльності з боку держави таким чином, щоб забезпечити дотримання економічної сутності демократії.

Підприємства підприємницького типу здійснюють мобілізацію капіталу та інших виробничих ресурсів для досягнення найкращих результатів підприємницької діяльності, використовуючи усі наявні та потенційні можливості з метою організації виробництва, збуту, маркетингу, управління. Окремо слід зауважити, що саме приватна власність найповніше реалізує себе у підприємницькій діяльності.

Одним із принципів ринкової економічної системи є наявність свободи вибору виду та організації господарської діяльності, тобто свободи підприємства. Ця свобода забезпечує свободу вибору джерел фінансування, доступу до ресурсів, організації і управління, збуту продукції, тобто певну економічну автономію підприємницької діяльності. Підприємство означає наявність у господарника прав власності на засоби виробництва, продукт і доход. Одержання прибутку для підприємця є важливою метою, а також мотивацією використання прибутку для розширеного відтворення.

Якщо свобода особистості і демократія сформувалися протягом останніх двохсот років, то приватна власність, як вважає Х. Паалберг [7, с. 27], почала зароджуватися ще у далекому минулому. Водночас усі ці явища, що швидко розвиваються і змінюються, є тими основами, на яких ґрунтується західна ринкова економічна система. Відомий російський фахівець В. Радаєв додає, що історично будь-яка приватна власність випливала з джерела влади і поступово "... стає структурним оформленням владних відносин, рамкою легітимної господарської діяльності" [8, с. 83—84]. На думку сучасних американських учених Дж. Гвортні та Р. Страуп [9, с. 43], приватна власність здатна деконцентрувати владу та поширювати сферу діяльності, яка ґрунтується на взаємній згоді. На їх думку, влада, основою якої виступає приватна власність, є суворо обмеже-

ною; обмеженою є влада навіть найбільшого власника майна чи виробника, і це обмеження існує завдяки конкуренції інших власників чи виробників, які пропонують продати такі самі товари чи послуги. Ці ж автори відзначають, що саме завдяки приватній власності існує система стимулів, які сприяють розвитку економіки і це пояснюється наступним:

- приватна власність об'єктивно гарантує дбайливе ставлення до її об'єктів;
- приватна власність спонукає людей примножувати свої надбання та використовувати їх ефективно;
- приватні власники зацікавлені використовувати власні ресурси з користю для інших;
- приватна власність сприяє раціональному використанню ресурсів та збереженню їх на майбутнє.

Саме ці особливості приватної власності є складовими економічного прогресу. Існування ж конкуренції передбачає суверенітет споживача, який є важливим інститутом ринкової економіки, оскільки споживання розглядається головною підставою економічної активності, адже споживання є кінцевою метою кожного виробництва, а інтерес виробника є необхідним для задоволення інтересу споживача. Р. Гейлбронер і Л. Тароу вважають, що за умов існування інститутів приватної власності та свободи підприємництва, а також браку ресурсів, спроби людей забезпечити власну економічну вигоду призводять до конкуренції [10, с. 43].

Конкуренція є необхідною складовою системи вільного підприємництва. Саме конкурентний ринок сприяє ціновому механізмові відображати попит, собівартість; дозволяє максимізувати ефективність використання капіталу та інших ресурсів; заохочувати удосконалення продукції; оптимізувати розподіл реального доходу тощо. Як зазначає Р. Лоуга, ринок є головним центром активізації й реалізації товарно-грошових відносин, "... джерела і сила яких полягають у відносинах персоніфікованої власності, стані економічної свободи, активного підприємництва. Тільки у цьому випадку рухається механізм товарно-ринкової саморегуляції, починається інтенсивна самоорганізація усєї економічної системи на ефективній товарній основі" [11, с. 3].

Ми бачимо, що інститут приватної власності та індивідуалізм, які притаманні ринковій системі господарювання, пов'язані між собою. Володіння приватною власністю стимулює особисту ініціативу та надає певну гарантію захисту прав особи від втручання з боку держави. Об'єктивні закони ринку є силою, що спонукає людей до певних дій і диктує логіку їхньої поведінки через економічні інтереси. Це закон грошового обігу, основна вимога якого полягає у дотриманні товарно-грошової збалансованості. Ключову роль відіграє закон попиту та пропозиції, головна вимога якого зводиться до забезпечення збалансованості сукупного попиту та пропозиції, у результаті чого формується рівноважна ціна. Основним змістом ринкової економіки є перевищення пропозиції над попитом, а найважливішою метою — високий рівень народного добробуту, досягнення якого вимагає нарощування обсягів товарного виробництва, перш за все — засобів виробництва, а потім і предметів споживання. В умовах економіки, що побудована на ринкових принципах, прибуток від підприємницької діяльності є показником того, чи варто виробляти товар та у якій кількості виробляти. У ринковій економічній системі ресурси розподіляються відповідно до споживчого попиту; виробництво орієнтується на вимоги, які висуває ринок, що призводить до підвищення рівня життя та економічного зростання. Тому основними фактора-

ми ринкової економіки є достатність продуктивних ресурсів, їх ефективне використання, зростання випуску товарів у сфері матеріального виробництва, потім же розглядаються фактори розподілу та перерозподілу фінансів, грошового обігу, торгівлі тощо.

ВИСНОВКИ

Таким чином, фундаментальним науковим висновком автора є обґрунтування складових концепції підприємництва, що дозволило сформулювати принципи сучасної ринкової економічної системи, в умовах якої формується внутрішній господарський механізм ефективного функціонування промислових підприємств. До цих характеристик та відповідних їм принципів належать наступні:

- 1) ринкова система характеризується свободою вибору та свободою підприємництва, тобто економічною свободою, яка передбачає вільні контрактні відносини (принцип свободи підприємництва);
- 2) гарантує дотримання прав особистості та наявність індивідуалізму (принцип свободи вибору);
- 3) переважання приватної власності поряд з існуванням інших форм власності, що деконцентрує державну владу й розширює сферу діяльності, яка ґрунтується на взаємній згоді (принцип домінування приватної власності та обмеження втручання держави у підприємницьку діяльність);
- 4) наявність ринкової конкуренції (принцип дії цінового механізму вирішення економічних проблем в умовах конкуренції);
- 5) існування системи стимулів, які сприяють розвитку економіки (принцип особистої зацікавленості);
- 6) відповідальність перед кінцевим споживачем (принцип економічної активності).

Література:

1. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. — К.: Альтернативи, 2001. — 716 с.
2. Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду: Уроки для України / Пер. з англ. — К.: Основи, 1996. — 345 с.
3. Шніцер М. Порівняння економічних систем. — К.: Основи, 1997. — 519 с.
4. Гейлбронер Р., Тароу Л. Економіка для всіх / Пер. з англ. — Львів: Просвіта, 1995. — 215 с.
5. Бордель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV—XVIII ст. У 3-х т. Том 3. Час світу / Пер. з фр. — К.: Основи, 1998. — 631 с.
6. генеза ринкової економіки: Терміни, поняття, персоналії / За наук. ред. Г.І. Башнянина і В.С. Іфтемічука. — 2-ге вид., випр. і доповн. — Львів: "Магнолія 2006", 2007. — 688 с.
7. Паалберг Х. От Смита до Фридмана — о формировании современной западной экономической системы. — Таллинн: Эстонский НИИ НТИ и ЭИ, 199. — 58 с.
8. Радаев В.В. Экономическая социология. Курс лекцій: Учеб. пособие. — М.: Аспект Пресс. — 2000. — С. 83—84.
9. Гвортні Дж., Страуп Р. Що кожен має знати про економіку та добробут / Пер. з англ. — К.: Інститут демократії імені Пилипа Орлика, 1999. — С.43.
10. Гейлбронер Р., Тароу Л. Економіка для всіх / Пер. з англ. — Львів: просвіта, 1995. — 215 с.
11. Лоуга Р.А. Формирование рыночной экономики в постсоциалистическом мире: теоретико-методологические аспекты. — М.: Луч, 1993. — С. 3.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2009 р.